

Postpenitenciární sociální péče

Postpenitenciární péče je zvláštní druh sociální péče o osoby, které byly propuštěny z VTOS popřípadě z následného ochranného léčení.

Důvody pro důležitost její existence definovala např. Černíková:

- cíle penitenciárního procesu nejsou zcela dosaženy nebo nejsou přiměřeně ustáleny a jedinec potřebuje odbornou pomoc, péči k adaptaci na nové podmínky občanského života a k integraci do společnosti,
- první dny po propuštění na svobodu je obdobím sociální rekonvalescence, kdy jedinec obnovuje sociální dovednosti, získává korektivní zkušenosti a postupně se integruje do společnosti - v této době potřebuje odbornou péči, zvláště v některých individuálních případech, neboť lehce může podlehnout negativním vlivům.
- nejčastější recidiva v průběhu prvního roku na svobodě nebo po absolvovaném ochranném léčení,
- prožívání krize prvních dnů na svobodě,
- větší bezradnost při řešení problémů, konfliktů, prožívání obav, úzkosti a díky tomu nevhodné sociální chování,
- problémy s překonáváním stigmatu kriminálního,
- důsledky prizonizace, běžný život klade mnohem větší nároky na rozhodování a nesení důsledků za své chování, reálný život člověka mimo vězení je neustálé hledání, volba alternativ řešení úkolů, situací, způsobu chování a nesení důsledků za tuto volbu, včetně převzetí odpovědnosti za ně,
- prožívání sociální vykořeněnosti po dlouhodobých a opakovaných trestech odnětí svobody, snížení hodnoty sebe sama, pesimismus z životní reality, ztráta nebo obtížnost nalézání smyslu života v každodenní realitě,
- problémy spojené s obnovením partnerských vztahů, nebo při jejich rozpadu hledání nových,
- obnovení rodičovské role a adekvátních vztahů k dětem,
- obnovení nebo vytvoření si nových materiálních podmínek života, taktéž profesionální uplatnění.

Postpenitenciární péče je poskytována převážně odborníky v sociální práci. Jedná se o nabídku dílčí pomoci prostřednictvím sociálních služeb, jejímž primárním úkolem je zabránění recidivy trestné činnosti. O jejím rozsahu a konkrétních opatřeních rozhoduje vždy nastavení sociální politiky státu – tedy do jaké míry je ochoten investovat finanční prostředky na integraci jedince propuštěného VTOS do společnosti.

Její konkrétní opatření se do značné míry podílejí na celkovém efektu resocializace započatého již v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody. V případě, že je postpenitenciární péče pouze formalizovaná, či pokud jsou její instituce určené k její realizaci podfinancované,

je velmi pravděpodobně zmařena i energie investovaná odborníky pomáhajících profesí v rámci programů zacházení ve VTOS.

Obvyklými a současně nejpotřebnějšími nástroji postpenitenciární péče jsou zejména:

- podpora při zprostředkování bydlení,
- poskytnutí základního finančního zabezpečení,
- orientace při hledání zaměstnání,
- pomoc při začleňování do sociálního prostředí,
- odborné sociálně-právní poradenství.

Od roku 1994 existují pravidla kontinuální sociální péče, jež nahradila nedostačující tzv. následnou péči. Vyplývají z vládního usnesení č. 341/1994 v rámci Programu prevence kriminality do roku 1996. Jejím smyslem je stanovení vyšší kvality péče o osoby propuštěné z vazby či VTOS.

System kontinuální sociální péče s klienty dle tohoto usnesení představuje:

- Rozšíření působnosti sociálních kurátorů na své klienty ve fázi trestního a soudního řízení a to ve vazbě i na svobodě.
- Hlubší spolupráci sociálních pracovníků Vězeňské služby se sociálními kurátory úřadů samospráv s rozšířenou působností, které jsou jedním ze subjektů systému kontinuální sociální práce. Jde zde o plynulé předávání informací o klientovi, odstranění resortismu, docílení kontinuity sociální práce ve fázi trestního a soudního řízení, v průběhu VTOS a po propuštění, prohloubení integrativní funkce výkonu trestu ve smyslu znovu začleňování odsouzených do společnosti (spolupráce na vypracovávání individualizovaných programů sociální integrace těchto jedinců do občanského života).
- Vytváření vhodnějších podmínek pro rozvinutí a uplatnění sociální práce ve vztahu ke klientovi v plném obsahu jejího vymezení, aby sociální pracovníci mohli být tvořiví, měli prostor pro vlastní sociálně výchovnou poradenskou práci, která se odvíjí od navázání vzájemného socio-terapeutického vztahu. Tento vztah je charakterizován vzájemnou důvěrou, trpělivostí, empatií a vnitřní angažovaností sociálního pracovníka na problému klienta, jeho profesní dovedností vést, podněcovat klienta k převzetí odpovědnosti za své sociální problémy, schopností podněcovat a postupně rozvíjet jeho sociální dovednosti, které jsou potřebné při řešení vzniklých sociálních problémů.
- Kontinuální sociální práce se orientuje na poskytování takové pomoci sociální péče, která napomáhá uschopňovat klienta k řešení své situaci sociálně odpovědnějším, vyzrálejší způsobem se zvyšující se mírou samostatnosti. Uschopňuje klienta převzít odpovědnost za své rozhodnutí, jednání a volbu životní cesty – je to sociálně-výchovné působení, vedení, ovlivňování klienta, jehož cílem je dosažení optimálního stupně občanské dospělosti. Těžiště práce sociálních pracovníků by mělo spočívat v sociálně výchovném působení na klienta.
- Opouští se paternalistický vztah ke klientovi, příznačný pro poskytování sociální péče

v předlistopadovém období, kdy klient byl převážně pasivním objektem poskytované sociální péče. Klient se pak nechával opečovávat a dožadoval se této péče s vědomím bezmezného práva na tuto péči bez vynaložení jakéhokoliv přičinění. Tato péče zbavovala klienta zodpovědnosti a neuschopňovala jedince řešit si vlastní sociální problémy sám.

- Kontinuální sociální péče zmírňuje a zamezuje vzniku pocitů sociální izolovanosti, sociálního vykořenění klientů tím, že zavádí tzv. extramurální programy, které orientují klienty na udržení, posílení a další rozvíjení nebo vytvoření nových (příznivých) vazeb jedince na svět mimo věznici.
- Posiluje motivaci a volní úsilí klienta integrovat se do společnosti – podněcuje a napomáhá klientovi najít si své místo – individualizovaný sociální prostor pro své fungování jako řádného občana (např. zprostředkování ubytování, práce, kontakt s úřady za účelem získávání sociálních dávek, pracovního zařazení). Extramurální programy zmírňují důsledky prizonizace posilováním vztahů, aktivit směřujících do občanského života a přípravou klienta na život po propuštění.
- Jedním z úkolů kontinuální sociální péče je také aktivizovat a rozvíjet síť institucí, sdružení a společenství napomáhajících řešit problémy sociální a kriminální prevence.
- Kontinuální sociální péče je poskytována občanovi, který se dostal do konfliktu se zákonem. Péče je mu poskytována na vlastní požádání. Klient jí může využít na základě dobrovolnosti a je poskytována jemu a členům jeho rodiny bezplatně.

Přínos kontinuální sociální péče pro společnost je spatřována v následujícím:

- usnadňuje návrat jedince, který se dostal do konfliktu se společností (komunitou ve které žil a do které se většinou vrací). Napomáhá pochopení příčin konfliktu, jeho zmírnění, předcházení, případně naučení se jiným sociálním dovednostem, které vedou k jeho řešení, překonávání, nebo přispívají k určité odolnosti vůči sociálně negativním jevům,
- napomáhá aktivizaci sil klienta v hledání životních perspektiv, hodnot, motivů pro svůj vlastní život (dát životu individualizovaný osobnostní význam),
- zvyšuje šance klienta úspěšně se vyrovnat s požadavky společnosti při realizaci postupné sociální reintegrace (krize prvního dne, stigma kriminálního, problémy každodenního života),
- minimalizuje se recidiva,
- zvyšuje se pravděpodobnost efektivnějšího využití nákladů, které byly vynaloženy na trestní řízení, výkon trestu, vykonání ochranného léčení a ochranné výchovy,
- je snaha podněcovat komunity k převzetí určité míry odpovědnosti na podílu sociální kontroly nad tímto jedincem za spolupráce s odbornými institucemi, se společenskými a církevními organizacemi a sdruženími se specializovaným působením v oblasti sociální péče,

- kontinuální sociální péče posiluje motivaci a volní úsilí klienta integrovat se do společnosti. Podněcuje klienta najít si své místo – individualizovaný sociální prostor pro své fungování jako řádný občan, pro vývoj sociálních vztahů a rozvoj své osobnosti,
- zmírňuje a zamezuje vzniku pocitu sociální izolace, sociálního vykořevení klientů tím, že je orientuje na udržení, posílení, další rozvíjení nebo vytváření nových – pozitivních, přínosnějších vazeb jedince mimo věznic. Připravuje klienty na akceptování a plnění povinností v každodenním životě občanské společnosti, jejímž členem stále jsou. Zdůrazňuje kontinuitu života ve vězení a života ve společnosti po propuštění na svobodu a závažnost přípravy na život v občanské společnosti.

(Program prevence kriminality do roku 1996. In: České vězeňství č. 3, 1995, s. 28 – 29)

Subjekty kontinuální sociální péče

Vězeňská služba ČR prostřednictvím svých sociálních pracovníků. Popis pracovní činnosti sociálních pracovníků ve věznicích je uveden na jiném místě.

Sociální kurátoři městských a obecních úřadů.

Sociální kurátor pro dospělé (koordinátor sociální pomoci lidem s problémy sociální integrace) působí na sociálních referátech městských a obecních úřadů. Poskytuje sociální pomoc dospělým občanům společensky nepřizpůsobeným a to zejména:

- občanům propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody,
- občanům, proti nimž je vedeno trestní stíhání, případně jim byl výkon trestu odnětí

svobody podmíněně odložen a kteří tuto pomoc potřebují k překonání nepříznivých sociálních dopadů,

- občanům závislým na alkoholu nebo jiných drogách, kteří sociální pomoc potřebují v řešení sociální situace,

- občanům žijícím nedůstojným způsobem života,
- občanům propuštěným ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy po dosažení zletilosti.

Sociální práce kurátora je pojata jako kontinuální činnost, působení a pomoc, odehrávající se v kontextu sociálních situací. K obecným rysům preventivně orientované případové práce patří kontinuita přístupu k řešení problému klienta, a proto se netýká pouze pomoci klientovi v rámci trestního řízení, výkonu trestu, pomoci při a po propuštění.

Sociální práci se zaměřením na sociální prevenci vykonává sociální kurátor v souladu s platnou legislativou v oblasti sociální péče i v oblastech souvisejících a zajišťuje především tyto činnosti:

- poskytuje a zajišťuje sociálně právní poradenství a sociální pomoc problémovým jedincům, případně skupinám;
- provádí individuální nebo skupinově zaměřenou, situační, krátkodobou nebo

dlouhodobě orientovanou sociální pomoc a sociální práci, a to ve vztahu k různým druhům sociálně patologických projevů. Využívá k tomu forem nabídky, pomoci, ovlivňování, působení různých forem sociálních intervencí s resocializačním či sociálně integračním obsahem a zaměřením;

- pro potřeby městské části zajišťuje analýzu sociálně patologických jevů, provádí depistážní činnost, včetně odborného sběru dat, informací a jejich zpracování;
- spolupracuje zejména s orgány činnými v trestním řízení, zařízeními pro výkon vazby a výkonu trestu, s orgány obcí, zdravotnickými a ostatními zainteresovanými institucemi a subjekty, které mohou pozitivně ovlivnit nepříznivou sociální či psychickou situaci klienta nebo její vývoj;
- spolupracuje s klientem při řešení náročných životních situací (vyhledávání ubytování, zaměstnání);
- spolupracuje rovněž s rodinou klienta, spolupůsobí na zlepšení podmínek v rodině, pokud to vyžaduje řešení sociální situace nebo řešení problémů, které by jinak navodily stav psychické či sociální nouze;
- u svého klienta vyhotovuje sociální záznam obsahující anamnézu, diagnózu, použitou terapii a prognózu. Každou svou činnost týkající se klienta zaznamenává a vykazuje dohodnutým způsobem spolu s popisem události, situace a informace, kterou získal. Zaznamenává i účast na soudním jednání, na policii nebo při jednání v dalších zainteresovaných institucích;
- účastní se koordinace sociálně preventivní činnosti, navrhuje a podílí se na organizování preventivních opatření a projektů, které prohlubují preventivně orientované činnosti;
- spolupracuje, konzultuje, případně se obrací na Středisko sociální prevence v otázkách koncepčních, metodických, odborných;
- v rámci oddělení sociální prevence navazuje na činnost kurátora mládeže a v součinnosti s ním „přebírá“ péči o klienty ve věku blízkému zletilosti;
- navrhuje poskytování peněžité a věcné dávky,
- plní i další úkoly, kterými je pověřen od jemu nadřízených osob (vedoucím sociálního odboru či vedoucím oddělení sociální prevence)

Sociální kurátoři pro mládež (pracovníci sociálně-právní ochrany dětí a mládeže) působí na stejném pracovišti jako kurátoři pro dospělé a společně tvoří odborný tým. Jak z názvu jejich funkce vyplývá, zabývají se dětmi a mladistvými, kteří se dopustili trestné činnosti nebo mají závažné výchovné problémy. Dětem a jejich rodinám poskytují sociálně právní poradenství, sociálně výchovnou péči a pomoc, spolupracují s ostatními zainteresovanými institucemi, účastní se soudního řízení ve věcech trestních i občansko- právních jako opatrovníci, nebo kolizní opatrovníci dětí.

K jejich povinnostem patří péče o:

- nezletilé děti do patnácti let, jenž se dopustily činu jinak trestného,
- mladistvé ve věkovém rozpětí 15 – 18 let, u nichž bylo zahájeno trestní stíhání nebo kteří se dopustili přestupku,
- děti a mladistvé s opakovanými poruchami chování závažného rázu (záškoláctví, útěky z domova, agresivita, toxikomanie či alkoholismus).

V rámci této péče zajišťuje kurátor pro mládež tyto úkoly:

- vede evidenci obtížně vychovatelných dětí a mladistvých,
- na základě požadavků orgánů činných v trestním řízení podává kvalifikované zprávy k osobám nezletilým a mladistvým, kteří se dopustili trestního jednání a zprávy k osobám nezletilým a mladistvým, kteří byli poškozeni trestným jednáním jiných osob. Poznatky jsou získávány na základě individuálních pohovorů s těmito jedinci, šetřením poměrů, informacemi, které jsou získané na obecních úřadech, ve školských a zdravotnických zařízeních, v zaměstnání,
- zúčastňuje se úkonů v přípravném řízení (výslech, konfrontace, seznámení a výsledky vyšetřování). Zúčastňuje se hlavního líčení a veřejného zasedání v trestních věcech mladistvých, kde aktivně využívá svá práva daná zákony, včetně opravných prostředků,
- poskytuje a zprostředkovává sociálně právní, výchovné, případně psychologické poradenství dětem i rodičům při řešení jejich rodinných, osobních a sociálních problémů a akutních krizových situací. Zprostředkovává pomoc odborných poradenských a zdravotnických pracovišť a jiných zařízení,
- připravuje podklady pro jednání komise péče o rodinu a děti k řízení o výchovných opatřeních nebo k vedení výchovného pohovoru, podle potřeby se účastní jednání komise,
- spolupůsobí nebo provádí výchovná opatření u obtížně vychovatelných dětí a mladistvých a sleduje jejich účinnost,
- podává návrhy soudu na zahájení řízení o předběžném opatření, nařízení ústavní či ochranné výchovy,
- podílí se na realizaci ústavní nebo ochranné výchovy do příslušných zařízení (zajištění dokladů, místa, doprovodu dítěte) ve spolupráci se soudem,
- spolupůsobí na zlepšení podmínek v rodinách obtížně vychovatelných nezletilých a mladistvých, u kterých je vykonávána ústavní výchova nebo ochranná výchova s cílem umožnit jejich návrat do rodiny,
- pomáhá odsouzeným mladistvým propuštěným z ústavní výchovy nebo z ochranné výchovy a mladistvým z výkonu trestu odnětí svobody, aby se co nejvhodněji začlenili do společnosti,
- podmíněně odsouzeným mladistvým poskytuje komplexní odbornou sociální pomoc,
- zajišťuje výkon kolizního opatrovnictví v řízení o ústavní či ochranné výchově a v trestním řízení proti mladistvým,

- na základě dožádání zajišťuje substituci v přípravném řízení a v řízení před soudem,
- účastní se přestupkového řízení vedeného proti mladistvému v souladu se zákonem o přestupcích,
- analyzuje situaci v oblasti sociálně-patologických jevů u mládeže, navrhuje a podílí se na organizování a realizaci preventivních opatření,
- spolupracuje s Vězeňskou službou ČR, se školskými zařízeními, občanskými sdruženími, úřady práce, charitativními a jinými organizacemi,
- podílí se na organizaci a účastní se výchovně rekreačních táborů a jiných akcí pro děti z rodin, které řádně neplní své funkce a pro děti obtížně vychovatelné.

Další subjekty kontinuální sociální péče

Státní: do této kategorie lze zahrnout všechna zdravotnická (ochranná léčba) a speciálně školská zařízení (ochranná výchova, ústavní péče), jenž se z definice svého účelu podílí na postpenitenciárním procesu. Je zde možné zařadit i Úřady práce a Správy sociálního zabezpečení.

Nestátní: Jedná se o občanské a církevní organizace či sdružení, které si daly za cíl pomáhat propuštěným vězňům. Jejich pomoc lze rozlišit na tři typy:

1. pomoc materiální zahrnující ošacení a potraviny,
2. poradenství,
3. komplexní sociální pomoc, která kromě výše uvedeného zahrnuje zejména ubytování, osobní hygienu, popřípadě také integrativní programy např. formou tématických přednášek, posilování sociálních dovedností či organizování volnočasových aktivit.

Mezi poskytovatele služeb patří například tyto nevládní sdružení a organizace: Česká katolická charita, Diakonie Českobratrské církve evangelické, Český červený kříž, Armáda spásy, Podané ruce, Naděje.

Přes výše uvedenou teorii funguje systém postpenitenciární péče v praxi dosud nepříliš dokonale. Nevládní organizace, které monitorují stav lidských práv, jako například Český helsinský výbor, v minulosti opakovaně kritizovaly nedostatečnou spolupráci mezi sociálními pracovníky věznic a sociálními kurátory městských úřadů. Často formální přístup nekladly za vinu těmto pracovníkům samotným, ale nadřízeným institucím, které vzájemně metodicky nekoordinují jejich vzájemný postup. Problematická je i časová zaneprázdněnost sociálních kurátorů, kteří bývají zatěžováni jinými případy a propuštěným vězňům nevěnují patřičnou pozornost. Naopak je vyzdvihována stále častější aktivita zmíněných nevládních organizací, které se zapojují do pomoci lidem propuštěným z výkonu trestu či výkonu vazby. Je však zřejmé, že tato podpora je nedostačující a nemůže nahradit systematickou pomoc státu. Celkový efekt postpenitenciární sociální péče pak zůstává velmi diskutabilní. Indikátorem tohoto neutěšeného stavu je například nárůst bezdomovectví v České republice, na němž se stále větší měrou podílí propuštění vězňů.

Velkým problémem, který znesnadňuje proces úspěšné reintegrace bývalých vězňů do společnosti je jejich vysoká míra zadlužení. Pochází jednak ze škod, jež byly spáchány trestnou činností, ale je podstatně navýšena o sumu nákladů za pobyt ve vězení a v celkovém

součtu (často s penalizací) představuje částky, které i při nejlepší vůli nemá šanci vězeň splatit. V současné době se připravuje projekt, který by tuto situaci řešil prostřednictvím zvláštního státního fondu. Ten by pohledávky za bývalé vězně po dohodě s věřiteli částečně ihned umořil. Nešlo by sice o celou sumu – přesto je, dle zkušeností z jiných zemí, předpoklad, že by na tuto nabídku většina věřitelů přistoupila. Bývalý odsouzený by následně tuto částku (nenavýšenou o úroky) splácel do onoho fondu podle individuálně sestaveného splátkového kalendáře. Důležité je, aby mu zůstala přiměřeně motivující částka na uspokojování svých životních potřeb.

Součástí postpenitenciární sociální péče se v posledních letech stalo působení zcela nového subjektu rezortu Ministerstva spravedlnosti – **Probační a mediační služby ČR** (viz další kapitola).

Postpenitenciární sociální péče je specifickou formou sociální péče o propuštěné vězně. Její

úloha tkví v kontinuální návaznosti na systém péče penitenciární, který je v přes svou důležitost obvykle nedostačující ve smyslu komplexní společenské reintegrace osob po

výkonutrestu. Nejpotřebnějšími nástroji postpenitenciární péče je zejména podpora při zprostředkování bydlení, poskytnutí základního finančního zabezpečení, orientace při hledání zaměstnání, pomoc při začleňování do sociálního prostředí, odborné poradenství v oblasti práva sociálního zabezpečení. Z výčtu plyne, že do tohoto systému vstupuje mnoho subjektů - státních i nevládních organizací, které z povahy svého odborného zaměření poskytují sociální pomoc.

Principy postpenitenciární sociální péče jsou vtěleny do programového usnesení Vlády ČR pod názvem Kontinuální sociální péče. Formulováno bylo v roce 1994, kdy nahradilo již nevyhovující systém tzv. následné péče.